

Həsən bəy Zərdabi milli ideala xidmət örnəyidir

1907-ci il noyabrın son günlərində Azərbaycanın mədəni mərkəzinə çevrilməkdə olan Bakı mətəm əhvalına bürünmüşdü. Milli ziyalıların atası sayılan Həsən bəy Zərdabinin xalqın oyanışı və mədəni tərəqqisi yolunda şam kimi ərİtdiyi ömrü son şöləsini saçıb sönmüşdü...

Abdulla Şaiqin həmin günlərdə böyük sevgi ilə “həqiqi xalq xadimi” adlandırdığı misilsiz bir milli mücahidin cənəzəsi başında onun amal və əməl yetirmələrindən Əli bəy Hüseynzadə demişdi: “Aləmi-islam bir qaranlıq içərisində qaldığı zaman bu adam əlinə məşəl alıb qaranlığı işıqlandıрмаğa çalışmışdır. O məşəl nə idi? Əvvəlinci mətbu kəlam idi”.

1875-ci il iyulun 22-də işıq üzü görmüş həmin “əvvəlinci kəlam” artıq sönməz bir işığa dönüb xalqımızın qarşısındakı istiqlal yoluna işıq salırdı. Bu işığın əzəl şamı sönsə də, artıq işıqlanmış düşüncədə məşələ çevrilmişdi. Elə buna görə də Azərbaycan parlamentarizminin ilk spikeri, Rusiya türk-müsəlmanlarının lideri Əlimərdan bəy Topçubaşov sonralar öz mənəvi atasını “Azərbaycanın mayakı” adlandırmışdı.

Qafqaz türklərinin Rusiya işğalı altına düşməsi sonrakı 1 əsrdə Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpasını hədəfə alan milli idealin yaradılması və istiqlal məfkurəsinə çevrilməsi prosesini doğurmuşdur. Yeni tipli məktəbin, milli teatr və anadilli mətbuatın yaradılması bu təbii-tarixi prosesə yön və nizam verilməsində, milli kimliyə sahib çıxacaq ziyalılar nəslini yetişdirməsində həlledici rol oynamışdır.

Bu tarixi zərurətin gerçəkləşdirilməsi Mirzə Şəfi Vazehin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun və Mirzə Fətəli Axundovun marifçilik fəaliyyətindən qaynaqlanan milli ideali zehni-nəzəri çevrədən əməli-təcrübi məcraya yönəldən, həqiqi xalq xadimi kimi tarixi şəxsiyyətin yeni örnəyini yaradan Həsən bəy Məlikov Zərdabinin adı ilə bağlıdır.

Həyatını, ikiyə bölünmüş Vətəninin quzeyində dövlətçiliyini itirmiş, yox olmağa məhkum edilmiş xalqının nicatı işinə həsr etmiş Zərdabinin əməlləri və zəngin zəka irsi sağlığında və ölümündən sonrakı bir əsrdən artıq müddətdə milli-mədəni geriliyin aradan qaldırılması və azərbaycançılıq məfkurəsinin istiqlal məramnaməsinə çevrilməsi işinə xidmət etmişdir. Həsən bəyin bənzərsiz həyatı və müqəddəs mübarizəsi isə zaman-zaman xalq işinə xidmətin mükəmməl timsalı olaraq qəbul edilmişdir.

Çoxcəhətli fəaliyyəti, banisi olduğu elmi-mədəni çalışma yönələri ilə XIX əsrlə XX yüzillik arasında körpü yaratmış, sosial təkamülçü olmuş Zərdabi milli oyanış, demokratik təşəkkül və ümumi tərəqqi tariximizin öndəri, yeni ziyalılar nəslinin atası mərtəbəsinə yüksəlmişdir. Zəkası, qələmi və həyatda yaratdıqları ilə nadir irs qoyub getmiş Həsən bəy Zərdabi dövrünün əhatəli bioqrafiyasını yaratsa da, təəssüf ki, əhatəli xatirə yazmaması ilə mənalı ömür yolunun

bir çox izlərini ötənlərin pərdəsi altında buraxıb getmişdir.

Nə yaxşı ki, mədəni tariximizə ilk milli ziyalı ailəsi kimi düşmüş zərdabilər və doğmaları, Həsən bəyin yetirmələri və zərdabişünaslar zamanında Zərdabi xatirəsinə və irsinə istinadla bu pərdəni yırtaraq böyük xalq xadiminin əhatəli bioqrafiyasını yaratmış, fəaliyyətini dərinlən tədqiq etmişlər. Həsən bəyin məktubları və bir sıra məqalələri də bioqrafik səciyyəsi ilə onun ömür yolunun ayrı-ayrı səhifələrinə işıq salır. Xatirələrdə, mətbuat səhifələrində, tarixi sənədlərdə, məqalə və elmi araşdırmalarda əksini tapmış bu materialları yeni əlifba ilə nəşr etmək, toplular halında oxuculara çatdırmaq çağdaş nəsilləri milli idealin formalaşması tarixi ilə tanış etmək baxımından gərəklidir.

Zərdabinin öz millətinə xidmət nümunəsi ölümündən sonrakı illərdə milli-mədəni dairələrdə yüksək tutulsa da, təşviq olunsada sovet zamanında hakim ideoloji tələblə Həsən bəyin ömür yolu və irsi “ifrat milliliyi” ilə təhlükəli sayılmış, qadağa və unudqanlıq çevrəsinə salınmışdır. Stalinizmin iflasından sonra milli varlığımıza bağlı ziyalılar (Heydər Hüseynov, Fəridun Köçərli, Cəlal Məmmədov, Abbas Zamanov, Mirəli Axundov, Ziyəddin Göyüşov, Zaman Məmmədov, Şirməmməd Hüseynov, Vəli Məmmədov, İzzət Rüstəmov və s.) Zərdabinin həyat və fəaliyyətini müxtəlif yönərdən öyrənməklə onun adını və irsini yenidən işığa çıxarmışlar.

Həsən bəy Zərdabi şəxsiyyətinin nadir kimliyini sonrakı nəsillərə çatdırmaqda onun ailə üzvlərinin – həyat yoldaşı və silahdaşı Hənifə xanım Abayeva-Məlikovanın, qızı Qəribə xanım Məlikovanın və kürəkəni, qızı Pərisoltan xanımın həyat yoldaşı Əlimərdan bəy Topçubaşovun xatirələri çox qiymətli mənbələrdir. Həsən bəyin bioqrafiyasını canlı şəhadətlə yaradan bu xatirələr rus dilində yazıldığından və diqqətdən kənarda qaldığından uzun illər geniş oxucu kütləsi onlardan istifadə edə bilməmişdir. Son illərdə Söz Azadlığını Müdafiə Fondunun dəstəyi ilə bu xatirələr və digər bioqrafik materiallar toplular şəklində çap olunmuşdur.

Zərdabinin doğum ili barədə müxtəlif tarixlərin mövcudluğu bu vaxtadək onun yubileylərinin keçirilməsinə mane olmuşdur. Ötən onilliklərdə 1837 və 1842-ci il tarixləri əsas götürülməklə elmi-mədəni dairələr 5-10 ildən bir Həsən bəyi yada salıb müxtəlif tədbirlər keçirsə də, bunlar rəsmi yubiley miqyası almamışdır. Nəhayət, bu il, mübahisəli sayılsa da, Həsən bəyin öz qələmindən çıxdığına görə əsaslı sayılmış

1842-ci il tarixini qəbul etməklə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə milli teatrın və mətbuatın banisinin 170 illik yubileyin ölkə miqyasında təntənəli surətdə qeyd olundu. Yubiley münasibətilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin sifarişli ilə hazırlanmış “Həsən bəy Zərdabi xatirələrdə toplusunda ölməz ustadımız barədə qiymətli tarixi materiallar toplanmışdır.

Bu topluda əsas yeri Həsən bəyin ailə üzvlərinin xatirələri tutur. Bu xatirələrlə sıx bağlı olduğuna və onları tamamladığına görə H.Zərdabinin M.F.Axundovla məktublaşmaları, “Əkinçi”, “Kaspi” və “Həyat” qəzetlərində dərc olunmuş məskurəvi və bioqrafik yüklü məqalələri toplusunun əvvəlində yer alıb.

Həsən bəy Zərdabinin istedadlı yetirmələrindən biri, ölümündən sonra onun ilk bioqrafı olmuş görkəmli pedaqoq-publist Fərhad Ağazadə Şərqlinin 1925-ci ildə “Əkinçi” qəzetinin 50 illik yubileyi münasibətilə yazdığı “Həsən bəy Məlikov-Zərdabinin tərcümeyi-halı” oçerki elmi-bioqrafik tutumuna görə kitabda geniş ön söz kimi nəzərə çarpır.

Böyük Həsən bəyin 1907-ci ildə ölümü və ümumxalq matəminə çevrilmiş dəfni barədə dövrü mətbuatda çap olunmuş yazılar bioqrafik dəyərində görə sonrakı bölmədə verilib. Tanınmış zərdabişünasların araşdırmalarının xronikal səhifələri kitabla salınmaqla görkəmli demokratin ömür yolu barədə təsəvvürləri dolğunlaşdırıb. Topluya Həsən bəy Zərdabi və ailəsi barədə əldə olan fotoşəkillər də daxil edilib.

Həmin kitab materialların zənginliyi və gərəkliliyi ilə bu vaxtadək Həsən bəy Zərdabi barədə buraxılmış bioqrafik kitablardan xeyli seçilmiş və “milli ziyalılarımızın atası”nın müstəqillik dövründə ilk dəfə keçirilmiş yubileyinə dəyərli töhfə olmuşdu.